

Ur *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*. Christina Jonung (red) och Ann-Charlotte Ståhlberg (red), SNS förlag, 1990

Bo Sandelin

Samuel von Pufendorf



1632—1694

I Fredmans sång nr 28 berättas att Mowitz farit till Uppsala för att studera men genast tröttnat:

*Med en vredgad min han tog båd Puffendorff och Grotius, och
dem bus i väggen slog, så bister som Stygotius,*

sjöng hurra,

skrek werda,

och åt krögarn panta

lexikon, colloquia,

och Zopfens varianta.

Den förstnämnde, rättsfilosofen och historikern Samuel von Pufendorf (1632—94), är liksom Hugo Grotius en av lärdomshistoriens giganter. Hans betydelse för ekonomiämnet har främst gått via Adam Smith. Adam Smith gjorde bekantskap med Pufendorfs tankar redan som student i Glasgow, där Francis Hutcheson föreläste om dem. Smith stöder sig på Pufendorfs auktoritet inom naturrätten¹ och åberopar honom på flera ställen i *Lectures on Jurisprudence*. Naturrättsideer återfinns också i *Folkens välförstånd*. Även i rena ekonomiskteoretiska frågor kan man ibland skönja, eller åtminstone inte utesluta, Pufendorfs inflytande på Smith.

Pufendorfs universitetsstudier inleddes i Leipzig och fortsatte i Jena, där särskilt matematikern Eberhard Weigel påverkade honom. Skolningen i cartesiansk filosofi och naturvetenskapliga metoder drev Pufendorf att försöka ge rättsvetenskapen samma exakta prägel som naturvetenskapen. Den andan genomsyrade hans första stora arbete, *Elementorum jurisprudentiae universalis*, som utkom 1660. Följande år blev han professor i juridik i Heidelberg, där han 1667 genom en provocerande skrift om det tyskromerska kejsardömet blev upphov till en bitter politisk och vetenskaplig strid.

När universitetet i Lund grundades 1668 hörde Pufendorf till de lärda tyskar som kallades som professorer. Han antog erbjudandet, och det var under lundatiden som han utgav första upplagan av sitt rättsvetenskapliga huvudarbete *De jure naturae et gentium* (Om naturens och folkens rätt), 1672. Efter det att universitetet upphört att fungera i samband med danska kriget 1676 utnämndes Pufendorf till rikshistoriograf 1677, ett ämbete i Kungl Maj:ts kansli, vars innehavare ägnade sig åt historieskrivning på statens uppdrag. Som rikshistoriograf skrev han ett stort arbete om 30-åriga kriget. Det följdes av en monografi över Karl X Gustav. År 1688 kallades han till Berlin, där han skrev kurfursten Fredrik Vilhelms historia.

Akademisk strid

När *De jure naturae et gentium* publicerats började en av de mest uppmärksammade akademiska striderna i Lund.

Till Pufendorfs främsta motståndare hörde den likaledes tyskfödde juristen Nicolaus Beckman, som anses ha stritt mest av personliga skäl. Nicolaus Beckman förlorade och fick slutligen fly från landet. Han utmanade efter flykten Pufendorf till duell i Hamburg. Beckman gav Pufendorf tidens värsta tillmälen: epikure, pelagian, socinian, hobbesian, cartesian, spinozist, kalvinist, polygamist, antinomist och ateist. Två andra antagonister var biskopen i Lund, Peder Winstrup, och teologiprofessorn Josua Schwartz.

I sin grundinställning var Pufendorf cartesian, hans motståndare anticartesianer. Den cartesianska hållningen stred i flera avseenden mot kyrkans uppfattning. Dit hörde inställningen att somligt i Bibeln – sådant som stred mot naturvetenskapens rön – inte kunde godtas. Dit hörde också cartesianernas mekaniska och deterministiska världsuppfattning.

De jure naturae et gentium var alltför tung för pedagogiskt bruk. Pufendorf sammanfattade därför dess grundtankar i en lärobok, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem libri duo* (1673). En svensk översättning av Anders Wilde kom ut tillsammans med några tillägg 1747 och fick titeln *Twenne böcker om menniskians lefnads och samlefnads plicht*. (Sidhänvisningarna för citaten med gammalstavning i det följande avser denna utgåva.)

Naturliga lagen

Pufendorf utgår – liksom Smith senare i *Folkens välstånd* – från att människan strävar efter sitt eget bästa, "at hon intet högre älskar än sig sielf, söker sig sielf på alt sätt wid macht hålla, och trachtar at winna thet henne godt synes, men afskudda sig hwad hon tycker ondt wara" (s 54–55). Människan har också förmåga att skada andra människor.

För att klara sig, särskilt som barn men även som vuxen, är hon beroende av andra. Det gäller "at menniskian till sitt wid macht hållande nöwendigt måste wara (*socialis*) sällskapslik, thet är, med thes likar sig tilsammans foga, och således sig mot them förhålla,

det the icke få någon skenbar orsak at tilfoga henne något ondt, utan häldre thes bästa wela understödia och befrämja" (s 62—63, jfr s 56).

Även Adam Smith betonar att människorna är beroende av varandra. En intressant detalj är att båda börjar med att tala om att ett djur i regel har större förmåga än en människa att klara sig på egen hand (*Twenne böcker*, s 55—57, *Folkens välstånd I*, s 11).

Människan är alltså en social varelse. De regler som lär hur människan bör bete sig mot sin nästa för "at ware en tienlig lem uti menskiornes samwaro, kallas (*leges naturales*) naturens Lagar" (s 62). Handlingar som främjar samlevnaden är enligt Pufendorf förenliga med naturens lag, medan allt som rubbar eller upphäver samlevnaden är otillåtet. I nästa steg visar Pufendorf att naturens lag är stiftad av Gud.

Hur skall vi få kunskap om naturens lag? Vanligen säger man att denna "är af naturen kunnig", men det får enligt Pufendorf inte förstås som att det finnes några regler som "var redan intrykte uti menniskians hog, när hon födes". Däremot kan naturens lag "genom förnuftets lius utletas". Vidare är "åtminstone the almäna och förnämsta hufwudstycken af thenne Lag... så lätta och tydeliga, at the genast winna bifall, och så rota sig uti menniskans sinnen at the aldrig kunna utplånas" (s 68). Alltifrån barndomen får vi genom uppfostran kunskap om naturens lag. Vi är därför inte medvetna om när den skulle ha inpräntats i oss, utan det känns som om den skulle ha följt oss sedan födelsen, liksom modersmålet. Den säger hur vi bör förhålla oss mot andra, men också mot oss själva och mot Gud.

Staten och skatterna

Genom människornas behov av varandras stöd uppstod staten. Bildandet tänker sig Pufendorf skedde genom en serie överenskommelser (*De jure*, bok VII, kap 2). Först kom man överens om att sluta sig samman i en stat. Därefter antogs en förordning om vilket styrelseskick man skulle ha. Om detta skulle vara monarki eller rådstyre (och inte direkt folkstyre) krävdes slutligen ett fördrag mellan monarken eller rådet och folket. I detta fördrag förband sig monarken eller rådet att sörja för folkets säkerhet, medan folket lovade underkasta sig de styrandes vilja.

För att fullgöra statens kostsamma uppgifter krävs skatteinkomster. Skatterna skall fördelas rättvist, vilket kräver att bördan för alla i någon mening blir lika (*De jure*, s 874). I diskussionen om vad detta kan innebära i praktiken påminner Pufendorf delvis om Wicksell och Buchanan. Han tar upp tre olika beräkningsgrunder.

Om förhållandet mellan skatten och fördelen av fred och säkerhet är lika för alla är beskattningen i viss mening lika och rättvis. Somliga är rikare än andra och har därför mer som behöver försvaras. Detta talar för skatten sätts i proportion till förmögenheten eller möjligen inkomsten - Pufendorf lite oklar angående vilken av de två storheterna han tänker sig.

Staten försvarar emellertid inte bara egendom utan också medborgarnas liv, "och livet är lika kärt för den fattige som för den rike". Därför kan man också kräva en per-capita-skatt.

Den tredje skattetyper som Pufendorf diskuterar är en konsumtionsskatt. Det är, säger han, till fördel för staten att medborgarna kan öka sin förmögenhet, och problemet är hur detta bör påverka avpassningen av skattebördan. Han närmar sig här frågan om optimal beskattning, men argumenteringen bygger nästan helt på rättviseaspekter. Resonemanget, som sträcker sig över ungefär en sida, är inte särskilt klart. Det är

särskilt förhållandet mellan bestånds- och flödesstorheter som verkar dunkelt. Pufendorfs slutsats är emellertid att det bästa är att "beskatta konsumtionen, så att någon, när han konsumerar sin förmögenhet, samtidigt utan att märka det betalar vad han är skyldig till staten i proportion inte till vad han har utan till vad han tidigare haft på grund av statens skydd" (*De jure*, s 875).

Det förefaller som om Pufendorf menar att en konsumtionsskatt generell är bättre än en skatt på förmögenhet eller inkomst. Men ett otvetydigt besked ger han oss inte.

Värdet

Pufendorf inleder både i *Twenne böcker* och i *De jure* sitt kapitel om värde eller pris² med att tala om äganderätten. När denna införts kunde det hända att somliga saknade det de mest åstundade men hade överflöd av annat. Det uppstod därför behov av att byta med varandra. För att ingen måtte förfördelas när de mest skilda ting byttes mot varandra krävdes "at medelst menniskiornes öfwerenskommelse en wiss förmån tillades desse saker, efter hwilken de inbördes kunde jämkas och uppfyllas: Hwilket äfwen händt wid förrättningar, som man til en annans nytta icke welat för intet åtaga sig. Samma förmån kallas gemenligen (*pretium*) värde" (s 252).

En sak värderas inte bara efter den fysiska storleken utan också efter den "moraliska" halten. Sålunda är det inte säkert att en stor hund värderas högre än en liten (*De jure*, s 458).

Liksom andra äldre författare försöker Pufendorf skilja på olika slags värden. Den viktigaste distinktionen är den mellan *pretium vulgare*, det vanliga värdet, och *pretium eminens*, det eminenta värdet.

Det vanliga värdet finns i saker och gärningar som handlas med och som ger hjälp och nöje. För att rätt förstå det vanliga värdets natur måste man skilja på värdets grundval och sådant som gör att det varierar, betonar Pufendorf. *Grundvalen* är just varans eller tjänstens förmåga att bidra till att täcka livets behov eller till att göra det bättre och angenämare (*De jure*, s 458). Pufendorf för alltså fram det som nutida ekonomer kallar "nyttan". I detta avseende ligger han därför närmare de tidiga neoklassikerna — Menger, Jevons m fl som betraktade priset som bestämt främst från nyttosidan (gränsnyttan) — än klassikerna som mer betonade produktionskostnaderna.

I detta sammanhang kommenterar Pufendorf Grotius, som sagt att behovet av en sak är det mest naturliga måttet på dess värde. Det är alltför inskränkt, menar Pufendorf, att gå enbart efter det bokstavligen fysiologiska behovet. Det finns ting som tjänar enbart nöjet men som likväl fått ett pris. Å andra sidan finns det saker som är nyttiga, men på vilka "likväl intet wist värde finnes wara satt" (s 254). Detta kan bero på att ingen äger dem eller att de är otjänliga att handla med. Så är fallet för den "lysande himmelen och des kroppar", "det stora werldenes haf", "fria menskior", "solens klara sken, den rena och klara luften, den behageliga marcken, såwida hon allenast förnöjer ögonen, wädren, skuggan och dylikt mera". Men det mesta av det uppräknade kan man inte dra nytta av utan att samtidigt nyttja jorden. De nämnda sakerna påverkar därför värdet på "länder, gods och gårdar" (s 255).

Nyttan eller "den ändamålsenlighet med vilken en sak eller handling medelbart eller omedelbart kan bidra till vad som behövs i det mänskliga levernet eller till att göra det bättre och angenämare" (*De jure*, s 458) är alltså grunden för men inte detsamma som värdet eller priset. Om detta ligger högt eller lågt beror till stor del på om tillgången är knapp eller riklig. Medan efterfrågan får föga utrymme och uppenbarligen betraktas som tämligen stabil, ägnar

Pufendorf flera sidor i *De jure* åt att ge exempel på vad variationer i tillgången betyder för priset. Egyptierna höll uppe papyruspriset genom att inte tillåta obegränsad odling av papyrusväxten. Holländarna förstörde kryddnejlike- och muskotodlingarna i stora delar av Indien av motsvarande skäl. Vi påminns om att vid Hannibals belägring av Casilinum såldes en mus för tvåhundra denarer, "och den som sålde den dog av hunger, medan köparen överlevde" (s 463).

Ofta har det som är oundgängligt ringa värde därför att naturen "gifwer en så stor ymnohet deraf". Omvänt kan oundgängliga men sällsynta saker "såsom pärlor och ädla stenar" få "otillbörligt" höga värden.

Denna så kallade värdeparadox återfinns vi i Smiths klassiska jämförelse av priset på vatten och diamanter (*Folkens välstånd* I, s 20). Smith löser paradoxen genom att på olika ställen i såväl *Folkens välstånd* som i *Lectures on Jurisprudence* förklara efterfrågans och utbudets betydelse, dvs på i grunden samma sätt som Pufendorf.

Huruvida det är Pufendorf som inspirerat Smith att ta upp värdeparadoxen är ovisst. Den är uppmärksammas långt tidigare, med just vatten som exempel. Sålunda säger Sokrates i Platons dialog *Evtydemos*: "Ty det sällsynta, Evtydemos, står högt i pris; men vatten, som ju dock – för att tala med Pindaros – är det bästa av allt, är också billigast av allt" (Platon, s 298 [304]).

Ibland, säger Pufendorf, har en sak stort värde bara för en viss person. Det kan t ex bero på att den minner om en särskild händelse, att man högaktar den som man fått den av, att man genom saken i fråga avvärjt en stor olycka eller att den är ens eget hantverk. Saken har då ett *pretium affectionis*, dvs affektionsvärde. Detta bör dock inte få påverka försäljningspriset (*De jure*, s 464).

Det vanliga priset, *pretium vulgare*, som vi huvudsakligen uppehållit oss vid bestäms genom marknadsaktörernas värdering. I andra fall sätts priset av myndigheterna och kallas då *pretium legitimum*. Som vi redan nämnt påpekar Pufendorf att det vanliga priset brukar variera något. Bakom svängningarna ligger inte bara variationer i antalet köpare och i tillgången på varor utan också – bland annat – variationen i mängden pengar (*De jure*, s 466, 473). Här finns alltså inslag av det vi idag kallar kvantitetsteoretiskt synsätt.

Beskrivningen av penningväsendets uppkomst liknar den som brukar återfinnas i moderna läroböcker: När människorna lämnat "sin första enfaldighet" och handeln tilltog visade det sig opraktiskt att byta vara mot vara. Det var bekvämare att "sätta det höga värdet på något wist, efter hwilket sedermera de öfriga ägodelarnas gemena warden kunde lämpas" (s 263). Ädla metaller var lämpliga. De nöts föga, de kan delas i mindre stycken, de kan lätt förvaras och hanteras, och genom sällsyntheten får en liten metallmängd stort värde.

Det eminenta värdet, *pretium eminens*, var det ena av Pufendorfs två huvudslag av värden. Det finns i mynten och följer i huvudsak metallvärdet, som i sin tur påverkas av bl a införseln av guld och silver. Det tycks snarast motsvara det vi kallar penningvärde.

När priset på en vara sägs ha ändrats måste vi därför, säger Pufendorf, noga skilja på om det är värdet på själva varan som har ändrats eller värdet på pengarna. Det förra inträffar när varan blir tillgänglig i större eller mindre mängd än normalt medan penningmängden är oförändrad, det senare när penningmängden förändras medan varuutbudet är oförändrat (*De jure*, s 298).

Joseph Schumpeter (1954, s 122) menar att Pufendorfs *pretium vulgare* och *pretium eminens* svarar mot klassikernas bruksvärde respektive bytesvärde. Det är en tolkning som förefaller diskutabel, även om ett visst släktskap mellan begreppen kan skönjas.

Slutord

Samuel von Pufendorf var inte i första hand ekonom. Liksom de flesta av den tidens lärde spände han över vida fält. Hans naturrättsidéer är intressanta för utvecklingen av den ekonomiska teorin, därför att de kom att påverka Adam Smiths utgångspunkter.

Pufendorf behandlar även skattefrågan och ett sådant omedelbart ekonomiskt teoretiskt problem som frågan om värdet. Hans framställning – som här refererats bara i sina huvuddrag – är kanske inte på alla punkter helt klar, men den är ändå njutbar. En sak som gör intryck är Pufendorfs beläsenhet, som återspeglas i rikliga hänvisningar till förhållanden och till författare från antiken och framåt.

När det gäller bestämningen av värdet eller priset (jag har i detta sammanhang behandlat orden som synonymer) har jag pekat på att det nutida ekonomer kallar nyttan utgjorde grunden, men att särskilt variationer i tillgången också ansågs viktiga. Intressant är att Pufendorf till skillnad från klassikerna knappast har något som pekar mot en arbetsvärdelära eller allmännare produktionskostnadsbaserad pristeori. Det finns några antydningar om att kostnaderna har betydelse, men de sätts inte i centrum. I viss mening påminner därför Pufendorf mer om de första neoklassikerna än om klassikerna.

Referenser

- Ahnfelt, P G, [1857], *Studentminnen jämte ett urval av författarens smärre skrifter och anonyma alster*.
- Almquist, J E, [1941], "Samuel Pufendorf och Nicolaus Beckman. En akademisk fejd på 1670-talet". *Lychnos*.
- Lindroth, S, [1975], *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*. Norstedts, Stockholm.
- Platon, [1984], *Skrifter i svensk tolkning. Andra delen*. Doxa, Lund.
- Pufendorf, S von, [1934], *De jure naturae et gentium libri octo*. Vol I kopia av 1688 års upplaga, vol II engelsk översättning. Clarendon Press, Oxford, Humphrey Milford, London och Oxford University Press, New York.
- Pufendorf, S von, [1931], *Elementorum jurisprudentiae universalis libri duo*. Vol I kopia av 1672 års upplaga, vol II engelsk översättning. Clarendon Press, Oxford, och Humphrey Milford, London.
- Pufendorf, S von, [1747], *Twenne böcker om människans lefnads och samlefnads plicht*. Stockholm.
- Rosen, J, [1968], *Lunds universitets historia I, 1668-1709*. CWK Gleerup, Lund.
- Schumpeter, J, [1954], *History of Economic Analysis*. Oxford University Press, New York och George Allen & Unwin, London.
- Smith, A, [1909-11], *En undersökning av folkens välstånd, dess natur och orsaker*. Översättning med utslutning av vissa partier av femte upplagan (1789) av *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. CWK Gleerup, Lund.
- Smith, A, [1978], *Lectures on Jurisprudence*. Clarendon Press, Oxford.

Noter

1. "*Naturrett*, ett system av rättsliga normer vilket tänkes grundat i tingens egen ordning och i människans natur och följaktligen gällande oberoende av varje lagstiftande vilja" (Gunnar Aspelin i *Svensk uppslagsbok*, 2 uppl).
2. Den latinska term som Pufendorf använder är *pretium*. Den har i den svenska översättningen av *De officio hominis et civis* återgivits med värde och i den engelska med value. I den engelska översättningen av det utförligare kapitlet i *De jure naturae* används nästan genomgående price och i översättningen av *Elementorum jurisprudentiae* används worth. Jag använder omväxlande pris och värde.